

Iako pisana strogom znanstvenom metodom i akribijom, ova će vrijedna knjiga zbog svoje informativnosti i jasnoće izlaganja zadovoljiti ne samo stručnjake već i široku čitalačku publiku, kojoj je očigledno također namijenjena.

Ivanka Petrović

HRVATSKA KNJIŽEVNOST SREDNJEGA VIJEKA — Pet stoljeća hrvatske književnosti 1., priredio Vj. Štefanić i suradnici B. Grabar, A. Nazor, M. Pantelić. Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1969, (XX + 548).

Interes za starija razdoblja civilizacije i kulture nikad nije bio tako živ kao u posljednjih dvadesetak godina: postoji nekoliko vrijednih pokušaja da se cjelokupna ljudska kultura sagleda u jednom toku i rastu. Posebno je živ interes za srednjovjekovlje. O različitim pitanjima književnosti srednjega vijeka izašlo je u ovih dvadesetak godina nekoliko kapitalnih djela, kakva se ranije nisu mogla zamisliti. I u slavenskom svijetu se srednjovjekovne književnosti također počinju svestranije proučavati, a u nekoliko posljednjih godina se taj studij uspješno razrastao u gotovo svim zemljama. U Sovjetskom Savezu taj je posao vezan s djelovanjem Puškinskog doma Instituta za literaturu SSSR. U Bugarskoj također postoji živ interes za srednjovjekovnu književnost, i nekoliko znanstvenih radnika radi zdušno na problemima iz bogate srednjovjekovne bugarske književnosti. Slično je i u Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj... U okviru Jugoslavije, i Hrvati i Srbi imaju relativno vrlo bogatu, premda nedovoljno istraženu, srednjovjekovnu književnost. Kod toga treba se samo sjetiti poleta i uspjehâ mlade slavističke nauke u drugoj polovici prošloga stoljeća (Jagić, Daničić), pa da se spozna kako je dugo trebalo da se bar slični poduhvati ostvare nakon više od stotinu godina.

U posljednjih par godina izašlo je nekoliko hrestomatija tekstova starih nacionalnih slavenskih književnosti, kao npr. za bugarsku (Dinekov-Kuev-Petkanova, *Хрестоматия по старобългарска литература* 1961), rusku (D. S. Lihačev, *Изборник* — vidi ovdje ocjenu na str. 123), srpsku (Đ. S. Radojičić, *Stara srpska književnost — Antologija* — 1960. i D. Pavlović, *Stara srpska književnost I, II* — Srpska književnost u sto knjiga), bosansku (Mak Dizdar, *Stari bosanski tekstovi*, 1969). Upravo izašla *Hrvatska književnost srednjega vijeka* kao hrestomatija tekstova razlikuje se od svih gore spomenutih knjiga: izašla je u popularnoj i široj publici namijenjenoj zbirci Pet stoljeća hrvatske književnosti, ali je sačuvala sve odlike kritičkih izdanja, tekstualno je pouzdana, s dobrim opservacijama o problematici tekstova, njihovoj povijesti, prijepisima, izdanjima, a osim toga priređivači nisu tekstove prevodili (kao npr. D. Pavlović za srpsku, D. S. Lihačev za rusku književnost, dok je u seriji Bălgarski pisатели naknadno pod redakcijom P. Dinekova na suvremenom bugarskom jeziku izašla knjiga *Старобългарски страници*, 1968). Sve ovo upućuje na složenu problematiku oko izdavanja starih tekstova za suvremenog čitaoca. Iako često čujemo o diskontinuitetu hrvatske književnosti, u Hrvata se od po-

četka i za stručnu i znanstvenu kao i za popularnu namjenu izdaju tekstovi u jeziku najstarijeg ili najboljeg prijepisa, a ne prevodi se na suvremeni jezik. Taj problem upućuje da potencijalni čitalac kod nas ima dostatnu zalihu poznavanja starog jezika, posebno leksika, te mu tekst ne predstavlja nepremostivu prepreku. Možda to i nije uvijek tako, i možda je tradicija kritičkog odnosa prema starom tekstu diktirala ovakav postupak sa starim jezičnim spomenicima, ali vjerojatno je ipak da hrvatskom čitaocu, upravo zato što je sakupio izvjesna znanja iz dvaju dijalekata koji se posebno vezuju za stariju književnost i jezik (naime čakavštinu i kajkavštinu), posebnosti staroga jezika nisu prevelika zapreka do smisla i razumijevanja teksta. Možda bi jedna moguća bogatija izdavačka djelatnost na području izdavanja djela naše starije kulturne baštine i u tom smislu bila plodna i pokazala da nismo svoj jezik nepovratno zaboravili.

Izlazeći kao prva knjiga u seriji Pet stoljeća hrvatske književnosti, ova nova hrvatska hrestomatija srednjovjekovnih tekstova započinje početnim i angažiranim predgovorom Ive Frangeša *Pred stoljećima hrvatske književnosti* (VII—XVI) i napomenom Uredničkog odbora o kolekciji planiranih 120 knjiga (XVII—XIX). Za onoga koji želi upoznati problematiku srednjovjekovne književnosti posebno će dobro doći do u tančine informativna studija Vj. Štefanića, priređivača ove knjige: *Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka* (3—62), a vrijedno je proći i kroz izbor *Bibliografije* o toj književnosti (63—68).

U uvodu hrestomatiji dana je zbita, i nimalo romantičarska ocjena stvaralaštva na našem jeziku u srednjem vijeku: zbog posebnih političkih, crkvenoupravnih i društvenih faktora »slavenska odnosno hrvatska književna djelatnost nužno (je) dobila karakter nešto degradirane, pučke književnosti« (4). U *Historijskom pogledu* autor prati književnost, odnosno pismenost, od »nepismenog (agrafijskog) razdoblja« do »pretakanja starih sadržaja u nove oblike«. Iako je morala »u toku VIII—IX. stoljeća postojati jedna mala hrvatska književnost«, autor smatra »presmionom tzv. zapadnu teoriju o postanku glagoljskog pisma po kojoj bi Evanđelje i Psaltir... na Hersonu bili hrvatskog podrijetla«, iako prema njegovu mišljenju »ne treba isključiti mogućnost kontinuiteta od predćirilometodske latiničke pismenosti do pismenosti kasnog srednjeg vijeka« (5). Takvim rješenjem koje nije polemičko, a dopušta širok prostor i za domišljanja i za istraživanja korijena nekim najstarijim našim tekstovima, otvara se i potvrđuje još jedna mogućnost gledanja na našu stariju književnu baštinu.

Ipak povijest naše pismenosti i književnosti počinje djelom Svete Braće i njihovom misijom među Slavene. U tom smislu autor rezimira i svoja i tuđa istraživanja o počecima i problemima misije Konstantina Ćirila i Metodija.

Prof. Vj. Štefanić je u povijesti ćirilometodske misije među Hrvatima valorizirao svako mišljenje koje je otkrivalo bar neku mogućnost rješavanja: on prati razvoj ne samo pismenosti ili spomenika, nego također upućuje na odjeke koje je djelo Svete Braće imalo u povijesti Hrvata, registrira i »mišljenje da su izbjegli Metodijevi učenici u stvari bili mo-

nasi« (8) i »da su bosanski nereformirani monasi u stvari proglašeni bosanskim hereticima« (11, o čemu je pisao L. Petrović), ili pronalazi — nakon istraživanja N. Klaić — u Tominoj priči o »šizmi« u Hrvatskoj iz *Historiae Salonitanae* »jezgro historijske istine... kako je hrvatsko glagoljaštvo odoljelo zabranama« (9). Široko idejno shvaćena problematika oko ćirilometodske baštine, iako izrečena škrtim i konciznim riječima, otkriva cijelu panoramu povijesnih problema, nevrednovanih situacija i novih mogućnosti rješavanja ovih složenih povijesnih i književnopovijesnih problema. Napose je interesantno autorovo praćenje zapadne (odnosi se u prvom redu na obred) orijentacije kod Hrvata, što je rezultiralo zlatnim doba hrvatske glagoljske pismenosti (13—14). Štampanje prvih hrvatskih knjiga, glagoljskih, latiničkih i ćiriličkih, također je rezultat plodnog i užurbanog djelovanja glagoljaša u 15. i 16. stoljeću.

Poglavlje *Staroslavensko književno nasljeđe* tek neznatnijim dijelom govori o starim općeslavenskim tekstovima, jer je gotovo u cijelosti posvećeno najstarijim hrvatskim glagoljaškim tekstovima, povijesti biblijskih ćirilometodskih knjiga kod nas, formiranju plenarnog misala i nastajanju brevijara, dakle knjigama koje »čuvaju mnoštvo tradiranih i prinovljenih tekstova najrazličitijeg sadržaja i književnih vrsta (osobito brevijari) tako da su one stvarno svojevrstne hrestomatije« (19). U vrednovanju tekstova najstarijeg razdoblja autor se uvijek posebno osvrće na hrvatski kulturni prostor, koliko je on usvojio tekstove staroslavenskog, ćirilometodskog jezika; tako dopušta da je kod nas postojao Metodijev Nomokanon (svjedočanstvo popa Dukljanina), na našem je jezičnom prostoru nastao i Kločev glagoljaš, a postojali su i drugi tekstovi, o kojima danas nema ni traga. Ipak je ostalo dosta fragmenata različitih pasionala, apokrifa, zbornika legendi i homilija. Najstarijim i najinteresantnijim tekstovima autor prati povijest i sudbinu i upozorava na probleme koji su vezani s ovim tekstovima.

U poglavlju *Zapadno i domaće u književnosti* (27—62), koje je opsegom najveće, autor pokušava za ovu hrestomatiju srediti građu u okvire uvjetno postavljenih književnih vrsta. U ovom poglavlju se govori i o jeziku srednjovjekovne naše pismenosti, kako o crkvenoslavenskom, u kome »vrijedi pravilo: što je tekst bliži oltaru, to je konservativniji, a što je dalje od crkvene funkcije, to je narodniji« (28), tako i o latinskom koji je »kod Hrvata u srednjem vijeku medij višeg društva, crkve, feudalaca, inteligencije« (29). Treba istaći da se »samo na glagoljskom području učvrstila spoznaja o suverenitetu narodnog jezika i pisma, tj. uvjerenje da oni mogu na svim područjima pismenosti zamijeniti latinski jezik i pismo« (29), iako zapravo postoje tri kulturno-jezične regije: »glagoljsko-čakavska, koja preteže u sjevernoj Dalmaciji, u Kvarnerskom bazenu, Krbavi i Lici te u Istri; dalmatinska s latiničkim pismom i čakavskim narječjem te donekle s ćirilskim pismom i štokavskim narječjem, a k njoj gravitiraju i pozadinski bosansko-hercegovački krajevi; treća je gornjohrvatska, pretežno kajkavska regija, pod jačim mađarskim utjecajem«, ali te regije nikad nisu bez »kontakta i uzajamnog prožimanja« (29).

Problematiku i tematiku srednjovjekovne hrvatske književnosti prof. Vj. Štefanić je rasporedio u deset potpoglavlja: Epigrafika, Diplomatika, Statuti i regule, Historijski tekstovi, Moralnodidaktična proza, Legendarna proza, Svjetovni romani, Pjesme, Dijaloške pjesme i crkvena prikazanja.

U ovako postavljenim okvirima obrađena je cjelokupna problematika starih spomenika, iako se autor primarno zadržao na glagoljskim tekstovima, koji su — istina je — i najtradiraniji i ponajčešće također najstariji, iako bi ponekad bilo interesantno u primjerima vidjeti i latiničke mlađe tekstove (npr. Derečkajeve prijepise *Rumanca trojskoga* ili *Aleksandride*). Raspored ovako sredene građe srednjovjekovne književnosti zadržan je uglavnom i u dijelu knjige s primjerima, gdje se od bogate građe uzima ipak samo manji dio, pogodniji za hrestomatiju ovakvoga tipa. Pojedinačno izdvajanje i isticanje epigrafskih natpisa, historijskih i pravnih tekstova, različitih proza i pjesama u ovom je prikazu više nalik na ambiciozan kataloški inventar nego na živu povijesnu sliku glagoljaške i uopće srednjovjekovne književnosti. Treba, međutim, naglasiti da je nakon ovakvog prikaza tekstova, njihovih međusobnih veza i odnosa danas mnogo lakše sagledati našu srednjovjekovnu književnost i pismenost kao jedinstven organizam. U hrestomatijama obično je jednako važan spomenik *pismenosti* kao i spomenik *književnosti*, jer bi antologijski principi u djelima ovakvog karaktera dali necjelovitu sliku određenoga književnog razdoblja ili određene književne djelatnosti. Da bi ipak pokazao svoje predilekcije i u ovako sumarnom praćenju spomenika pismenosti i književnosti, autor posebno upozorava na one spomenike koji će se naći uvršteni u hrestomatiji, naglašava pojedine karakteristike spomenika i poneku literarnu odliku, da bi takve spomenike odvojio od onoga što za sada ostaje izvan korica ovako koncipirane hrestomatije.

U drugom dijelu knjige *Hrvatska književnost srednjeg vijeka* Vj. Štefanić sa suradnicima donio je 89 primjera srednjovjekovne hrvatske književnosti, počevši s Bašćanskom pločom — odnosno s *Historijskim i pravnim spomenicima* kao književnom vrstom. Uz dva natpisa sa stećaka dana je hrvatska redakcija Kronike popa Dukljanina, Zapis popa Martinca, dva odlomka Kožičićevih *Knjižica*, štampanih 1531. Među pravnim spomenicima važno mjesto zauzimaju Vinodolski zakon i Poljički statut, zatim Regule sv. Benedikta i Konstitucije trećoredaca. Začuđuje da svoje mjesto među ovim spomenicima nije našao Istarski razvod. Drugi odjeljak s *Biblijskim i liturgijskim tekstovima* donosi tekst Grškovičeva apostola, zatim dva odlomka iz Matejeva evanđelja, efektan dio Pjesme nad pjesmama i Kantik triju mladića. Interesantan je tekst Ivanove Apokalipse bosanske provenijencije. Među liturgijskim tekstovima našao se biser naše srednjovjekovne književnosti *Ideši že, milostivče, ka požrtiju*. Interesantan je kulturnohistorijski i vrlo star tekst Pohvale sv. Cirilu, kojoj je autor Kliment Ohridski.

Treća, u hrestomatiji najopsežnija književna vrsta, jesu *Apokrifi*, vrlo interesantni i vrijedni tekstovi naše srednjovjekovne književnosti: to je u prvom redu vrlo stari hrvatskoglagojski fragmenat Djelá Pavla

i Tekle, zatim Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera, Djela Petra i Andrije, vrlo lijepo Protoevanđelje Jakovljevo, Nikodemovo evanđelje i Tranzit Rogorodice, vrlo je interesantna dosad još nedovoljno utvrđena hrvatskoglagoljska redakcija Osvećenja Isuhrstova — Vindicta Christi, apokrif o Krsnom drvetu povezuje našu književnost s Istokom, uostalom kao i neki drugi ovdje doneseni apokrifni tekstovi, slijede popularni tekstovi Života Adama i Eve, Avramove smrti, pseudoefremovski apokrif o Prekrasnom Josipu, i na koncu Sisinov amulet. Svi su ovi tekstovi uglavnom izdani u odlomcima kao primjer jezika i stila, popraćeni potrebnim historijskim i literarnohistorijskim objašnjenjima i komentarima i osnovnom literaturom, tako da ne zamaraju dobrohotnog čitaoca, a mnogo pomažu stručnjacima.

U četvrtom odjeljku su *Vizije*, tj. apokrifne apokalipse, među kojima istaknuto mjesto zauzima Baruhovo viđenje i Pavlova apokalipsa. Popularno je u srednjem vijeku bilo i Tundalovo (Dundulovo) viđenje, zatim Čistilište sv. Patricija (Patrika); u hrestomatiji su i dva *prenja*: Prepiranje duše s tijelom i Razgovor meštra Polikarpa sa smrću.

Posebno su u hrestomatiji izdvojena *Čudesa Marijina*, a donesena su samo dva najpoznatija i najljepša: o čovjeku koji je prodao svoju ženu đavlu i o djevojci bez ruku. Među *Svetačkim legendama* najodličnije mjesto zauzimaju fragmenti Žitija Ćirilova i legenda o sv. Većeslavu, a zatim i legenda o sv. Eustatiju. Poznata je i potresna srednjovjekovna priča o sv. Aleksiju koja je našla poklonike i u suvremenoj književnosti (Ghéon). Popularne su bile legende o sv. Nikoli, o sv. Magdaleni, a s našim je krajem povezana legenda o sv. Mavru. Legenda o sv. Katarini imala je u našoj književnosti bogatu sudbinu, iako nije tako lijepa i literarno dotjerana kao legenda o sv. Ivanu Zlatoustom. O sv. Jeronimu postoje brojne legende u srednjovjekovnoj književnosti, od kojih je sastavljena cijela knjiga, kod nas štampana glagoljicom 1508, a ovdje se donose dvije.

Među *Pričama i romanima* (VII odjeljak), osim Žića sv. otaca, nalaze se vrlo rašireni i popularni tekstovi: Barlaam i Jozafat, Premudri Akir, Rumanac trojski i Aleksandrida. *Poučna proza* donosi Knjige Kata mudroga, Besjede triju svetitelja, tri odlomka iz Fiziologa, zatim dijelove iz Lucidara i Cvijeta kreposti.

U devetom odjeljku, pod naslovom *Pjesme*, nailazimo na vrlo stare i za povijest našeg stiha važne tekstove: među starije takve stihove spada Himna Ćirilu i Metodiju i uskrsna himna Hrst vskrse iz mrtvih. Iz poznatog Pariškog zbornika ima nekoliko značajnih pjesama: o sv. Jurju, Zač mi tužiš, duše, Svit se konča, O Marije, Božja mati i Pisan ot muki Hrstovi. Iz istog su kodeksa i pjesme Bratja, brata sprovodimo, Tu mislimo, bratja, ča smo. Pjesama i ritmičke proze bilo je i u različitim drugim zbornicima, na sva tri pisma i dijalekta, koje su međusobno povezane i postankom i upotrebom. Stihovi su duljom upotrebom postali prilično okretni, od lauda tipa Šibenske molitve do pjesme Danu se vsi ponizimo (koja toliko podsjeća na latinski »ritam« Omni die dic Mariae!) dug je ali i uspješan put, koji je naša srednjovjekovna književnost u stihu morala proći. Ova

zbirčica pjesama u hrestomatiji reprezentativna je po dostignućima i po problemima koje postavlja pred proučavaoce naše književnosti. Od ove poezije put vodi prema *Dramskom pjesništvu*, s kojim i završavaju primjeri u hrestomatiji. Osim Plača Marijina, Muke Spasitelja našega i Skazanja slimjenja s križa, dakle ciklusa muke Kristove, donosi se i Prikazanje o uskrsnuću i rođenju Isusovu, i na koncu je dramatizacija Muke sv. Margarite, koja je možda Marulićevo djelo (C. Verdiani). *Rječnik* koji obasiže preko 40 stranica, uz komentare tekstova i različita objašnjenja riječi i značenja u tekstovima, dobro će poslužiti svakome čitaocu, bez obzira koliko se snalazio u starim tekstovima.

Knjiga *Hrvatska književnost srednjega vijeka* dobro je dočeka u našoj kulturnoj javnosti, jer je prva te vrsti kod nas. Ona donosi reprezentativan broj tekstova, pokreće brojna pitanja naše srednjovjekovne kulture, i od nje može započeti novo, još plodnije razdoblje u proučavanju hrvatske srednjovjekovne književnosti.

Josip Bratulić